

HAŞAN BEYZĀDE AĦMED PAŞA

Ħamdī

(ö. 1636 veya 1637)

HAYATI

Asıl ismi AĦmed, lakabı Ħamdī'dir.¹ Babası Reisülküttab Küçük Ħasan Bey'e iza-fetle Ħasan Beyzāde künyesiyle şöhret kazanmıştır. Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgiye sahip olmadığımız Ħ.B. medrese tahsilini tamamladıktan sonra gelirin azlığı dolayısıyla ilmiye sınıfından ayrılarak, Dal MeĦmed Efendi'nin (ö. 1006/1597-98) ilk reisülküttablığı sırasında (Zilkade 998-Şevval 999/Eylül 1590-Ağustos 1591) divan-ı hümayun hizmetine girmiştir.²

İlk olarak III. MeĦmed'in (1003-12/1595-1603) Egri (Eger) seferine (1004/1596) teslimatî vazifesiyle katılan Ħ.B. aynı seferde sadrazam Damad İbrāhīm Paşa'nın (ö. 1011/1602) tezkireciliği görevinde bulunmuştur.³ Serdar Satırcı MeĦmed Paşa'nın (ö. 1007/1598-99) maiyetinde Varad (Nagyvarad) seferine (1006-07/1598-99) katıldıktan sonra İstanbul'a dönüşünde tekrar İbrāhīm Paşa'nın tezkireciliği hizmetine getirilmiştir.⁴ Sadrazam İbrāhīm Paşa'nın 20 Şevval 1007/16 Mayıs 1599 tarihinde çıktığı Uy-var (Ujvar) seferine ikinci tezkireci olarak katılan Ħ.B.,⁵ ordunun Muharrem 1008/ Ağustos 1599 tarihinde Osek (Osijek) sahrasına varmadan önce konakladığı Vulqo-var'da (Wuqowar) baştezkirecilğe tayin edilmiştir.⁶ İbrāhīm Paşa'nın Qanije (Ka-nisza) seferine (1009/1600) de baştezkireci olarak katılan Ħ.B., reisülküttab Yaycı-zāde Ħamza Efendi'nin (ö.1032/1623) Osek yakınında bulunan QariĦa menzilinden İstanbul'a gönderilmesi üzerine vekaleten reisülküttablık hizmetine tayin edilmiştir.⁷ 11 Safer 1011/31 Temmuz 1602 tarihinde İstolni-Belğrad'ın (Székesfehervár) geri alınmasında ve aynı yıl Peşte (Pest) muhasarasında İbrāhīm Paşa'nın ölümüyle sadrazam ve serdar olan Yemişçi Ħasan Paşa'nın (ö. 1012/1603) baştezkirecisi sıfatıyla bulunmuştur. Yavuz 'Alī Paşa'nın (ö. 1013/1604) İstanbul'a gelerek 26 Receb 1012/ 30 Aralık 1603 tarihinde sadaret makamına geçmesinden sonra görevini muhafaza etmişse de, paşanın Macaristān seferine çıkmasından (1 Muharrem 1013/30 Mayıs 1604) evvel bu görevinden azledilmiş,⁸ ancak sadaret kaymakamı Ħāfız AĦmed Paşa'nın (ö. 1022/ 1613) tezkireciliği hizmetinde bırakılmıştır.⁹ 28 Zilkade 1012/28 Nisan 1604 tarihinde gedikli katipler arasında yer alarak beratı yenilenmiş, 15 Rebiülahir 1013/10 Eylül 1604 tarihinde defter-i hakani emini kaymakamı, 15 Şaban 1013/6 Ocak 1605 tarihinde de defter emini olmuştur.¹⁰

Bundan sonra maliye hizmetine geçen Ħ.B. 10 Cemaziyülahir 1014/23 Ekim 1605 tarihinde Anadolu'da Celaliler üzerine serdar tayin edilen Qara Dāvūd Paşa'nın (ö. 1032/1623) sefer mühimmatını emval-i sultani defterdarı olarak tamamladığı gibi,¹¹ Aydın ve Şārūhān taraflarında isyan ettiği için 14 Cemaziyülahir 1018/14 Eylül 1609 tarihinde sadrazam Quyuucu Murād Paşa (ö. 1020/1611) tarafından Üsküdar'da öldür-tülen Yūsuf Paşa'nın muhallefatını da Anadolu defterdarı olarak deftere kaydederek

başdefterdar Etmekçizâde Aḥmed Paşa'ya (ö. 1026/1617) teslim etmiştir.¹² Bundan sonra iki defa Tuna, Qaraman ve Haleb defterdarlıklarında bulunmuş olan H.B., Qaraman ve Kefe (Theodosia) beylerbeyliklerinde vazife yapmıştır. 18 Şevval 1018/14 Ocak 1610 tarihli arşiv belgesine göre Tuna defterdarlığına nakledildiği¹³ görülen H.B. bu görevi esnasında 1023/1614'te İskender Paşa (ö. 1028/1619 ?) ile Ketenci Ömer Paşa'nın (ö. 1035/1625-26) gerçekleştirdikleri Erdel (Transilvania veya Ardeal) ve Eflāk (Vlahia) seferlerine katılmış,¹⁴ bu vazifesinden ayrıldıktan sonra da Kefe beylerbeyliğine tayin edilmiştir.¹⁵ Mazul olarak Varna sahiline geldiğinde burayı almak isteyen Kazaklara karşı kalenin korunmasında görev alarak kurtarılmasını sağladığı için Qaraman defterdarlığına getirilen H.B.,¹⁶ ardından Haleb'in emval-i sultani defterdarlığında bulunmuş, bir müddet sonra da Haleb eyaleti defterdarlığına tayin edilmiştir.¹⁷ Bu görevlerinin ardından Qaraman beylerbeyi olarak kısa bir müddet görev yapmış, emekliye sevk edildikten sonra ikinci defa Tuna defterdarı olmuştur.¹⁸ Kazaklarla anlaşılan Lehler üzerine yürümek için Boğdan'da (Moldova) toplanarak Özi (Ochakov) ve Rümeli beylerbeylerinin kumandasında hareket eden ordunun sefer masraflarını miri hazineden karşılamakla görevlendirilen H.B.,¹⁹ kısa zamanda bu görevinden de ayrılmıştır.²⁰

H.B.'nin bundan sonra uzun mazuliyet devreleri geçirdiği, buna da çok defa başdefterdar Bāqī Paşa'nın (ö. 1036/1626-27) sebep olduğu görülmektedir. Nitekim kendisi Bāqī Paşa'nın ikinci defterdarlığında (1 Zilkade 1030-8 Receb 1031/17 Eylül 1621-19 Mayıs 1622)²¹ ve hatta onun 29 Cemaziyülahir 1034/8 Nisan 1625 tarihindeki vefatı sırasında²² da devlet hizmetinden ayrı bulunmaktaydı.²³ IV. Murād'ın (1032-49/1623-40) Revān (Yerevan) seferine de (20 Ramazan 1044-16 Receb 1045/9 Mart-26 Aralık 1635) katılmış olan H.B. bu seferde hangi vazifeyle bulunduğunu bildirmemekle beraber seferin yakın bir görgü tanığı olmuş,²⁴ sefer dönüşünden kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Kaynaklar ölüm tarihini 1046/1636-37 olarak vermektedir.²⁵ İstanbul'da Gümüşsuyu kabristanına defnedildiği bildirilmekteyse de günümüzde mezarlık yok olmuştur.²⁶

ESERLERİ

① *Ta'rīḥ*

İki ciltten meydana gelen eserin ilk cildi olan *Telḥīṣ-i tācū't-tevārīḥ*, Hoca Sa'eddīn Efendi'nin (ö. 1008/1599) *Tācū't-tevārīḥ*'inin özeti mahiyetinde olup, dibace ve telhis olmak üzere iki kısımdan meydana gelmiştir. *Telḥīṣ-i tācū't-tevārīḥ* kaynağının kısaltılmış bir şekli olduğundan orjinal bir mahiyet taşımaz. Eserin ikinci cildi olan *Zeyl-i tācū't-tevārīḥ* ise tamamen orjinal bir eserdir. I. Süleymān döneminden (926-974/1520-66) başlayarak IV. Murād devrinin (1032-49/1623-40) büyük bölümünü içine alan eserin, bilhassa III. Meḥmed döneminden (1003-12/1595-1603) itibaren kısmı yazarın kişisel gözlemlerine dayanır.

Zeyl-i tācū't-tevārīḥ içerik bakımından iki bölüme ayrılır. Birinci bölüm Kemāl Paşazāde, Matraqçı Naşūh, Celālzāde Muştafā Çelebī, Ramazānzāde Küçük Nişāncı

Meḥmed Paşa, Ḥocazāde Meḥmed Efendi ve Meḥmed Mecdī gibi kaynaklara ve Ḥ.B.'nin babası Reisülküttab Ḥasan Bey'den naklen verdiği bilgilere dayanmaktadır. Asıl önemli olan ikinci bölümde ise Ḥ.B. III. Meḥmed devrinden itibaren katıldığı seferleri ve devlet hizmetinde aldığı görevler dolayısıyla içinde bulunduğu tarihi olayları kronolojik sırayla, bazen sebep ve sonuçlarıyla birlikte aktarmıştır. Ḥ.B. her padişahın hayrat ve hasenatını, şehzadeler ile Osmanlı vüzerā, ulema ve meşayihinin hal tercümelerini de kaydetmiştir.

Ta'riḥ altı telif evresi geçirmiştir. İlk telifte mukaddime olmadığından bu husustaki düşüncesini belirtmeyen Ḥ.B. ikinci telif mukaddimesinde Ḥoca Sa^cdüddin Efendi'nin *Tācü't-tevārīh*'inin telhisi ile bunun tezyiline devrin ulemasının teşvikleri ile başladığını; üçüncü ve sonuncu teliflerinde tezyile özellikle Şeyhülislam Zekeriyāzāde Yaḥyā Efendi'nin (ö. 1053/1644) teşvikinin sebep olduğunu nakleder. Birinci telifin 1038 Muharrem ayından (Eylül 1628) önce başladığı ve 1039/1629-30 yılında tamamlandığı; ikinci telifin Rebiülahir-Şevval 1038/Aralık 1628-Haziran 1629 tarihleri arasında kaleme alındığı; IV. Murād'ın tahta geçtiği 14 Zilkade 1032/9 Eylül 1623 tarihinden sonra başlanan üçüncü telifin 1040 Receb ayından (Şubat 1631) önce bitirildiği; IV. Murād devrinde kaleme alınan dördüncü telifin yine bu tarihten önce tamamlandığı; beşinci ve sonuncu teliflere ise 11 Rebiülahir 1043/15 Ekim 1633 tarihinden sonra başlanarak bu teliflerin IV. Murād'ın Revān seferinden dönüşü (16 Receb 1045/26 Aralık 1635) ile nihayete erdiği anlaşılıyor. Müellif eserin yeni teliflerini kaleme alırken kendisine tesir edenleri farklı yansıtmıştır. Eserin telif safhaları ve bunların politik yansımaları Gabriel Piterberg tarafından incelenmiştir.

Ta'riḥ, her ne kadar kaynaklarından aynen yaptığı nakillerde üslup yönünden kaynaklarının etkisinde kalırsa da, orjinallerle karşılaştırıldığında süslü anlatımın kısmen terkedilmiş olduğu görülür. Yazar eserin kendi izlenimlerini aktardığı bölümünde, kaynaklara dayanan bölüme nazaran daha sade bir dil kullanır.

Zeyl-i tācü't-tevārīh Şevki Nezihi Aykut tarafından 3 cilt olarak yayınlanmıştır. 1. cilt tahlil ve kaynak tenkidini içerir. 2. cilt yazarın kaynaklarına ve babasından naklen verdiği bilgilere dayanan metnin edisyonudur (926-1003/1520-95). Sonunda dizin bulunan 3. cilt ise yazarın kendi gözlemlerini naklettiği bölümdür (1003-1045/1595-1635).

② *Uşülü'l-ḥikem fī niżāmi'l-'ālem*

Siyasetname türünde olan bu eser Zamahşarī'nin *Rabī^c al-abrār*'ına dayanan Muḥyiddin Meḥmed b. Ḥaṭīb Qāsım'ın *Ravzu'l-aḥyār* adlı eserinin kısaltılması suretiyle meydana getirilmiş ve II. °Oşmān devrinin (1027-31/1618-22) sadrazamı Güzelce °Alī Paşa (ö. 1030/1621) adına kaleme alınmıştır. Bir mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eser, genişlik, içerik ve fasıl tertibi olarak kaynağı *Rabī^c al-abrār*'dan seçme yapılarak meydana getirilmiş bir derlemedir. Hatimenin tetimme-
sindeki manzum ve 27 beyitten ibaret mesnevi tarzındaki hasbihalde, Ḥ.B.'nin hayatının bazı bölümlerini aydınlatan bilgiler vardır. Eserin iki nüshasından İstanbul

Üniversite Kütüphanesi 6944'de bulunanının müstensihisi ve istinsah tarihi belli değildir. Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı) O-49'da yer alan nüsha humbaracı sipahilerinden Derviş Aḫmed tarafından istinsah edilmiş olup istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

③ *Mecmū'ca*

H.B'ye mensub olan ancak ismi bilinmeyen bir kimse tarafından tertib edildiği anlaşılan bu yazma mecmua Cavit Baysun'un özel kütüphanesindeydi. Baysun'un ölümüyle Yapı ve Kredi Bankası'na intikal eden terekisinde bu mecmuanın varlığına rastlanamadığından yazmayı şahsen incelemek mümkün olmadı. Baysun'un H.B. hakkında yazmış olduğu iki makaledeki bilgilere göre 131 yaprakтан oluşan ve talik hattıyla yazılmış olan mecmua, H.B.'nin kaleminden çıkmış *'Aynī Ḥatun Vaqfiyyesi* ile dört manzumeyi, yirmi kadar münşeati ve birisi tamamlanmamış üç adet *Qanice Fetḥnāmesi*'ni içermekteydi. Mecmuada ayrıca fetvalar, mektuplar, manzum ve mensur yazılar bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA

① *Ta'rīḫ*

Yazmalar, 1. Telif:

(1) İstanbul, Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, no. 482; 422 y., 17 sat., talik. (2) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 898; 428 y., 37 sat., 1b-368a nesih, 368b-428b talik. (3) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, no. 1585; 109 y., 23 sat., talik kırmısı.

2. Telif:

(1) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3105; 321 y., 33 sat., ince nesih. (2) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, no. 1434; 486 y., 25 sat., nesih. (3) Paris, Bibliothèque nationale, Ancien Fonds Turc, no. 124; 600 y., 23 sat., nesih.

3. Telif:

(1) İstanbul, Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, no. 481; 320 y., 29 sat., nesih. (2) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3134; 222 y., 19 sat., nesih. (3) İstanbul, Ragıp Paşa Kütüphanesi, no. 987; 389 y., 27 sat., talik. (4) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 974; 190 y., 21 sat., talik. (5) Kahire, Kutubhana al-Hidiwiyya, no. 8836/40; 325 y., 29 sat., nesih. (6) Viyana, Nationalbibliothek, no. OH 19; 326 y., 25-27 sat., nesih ve nestalik. (7) Viyana, Nationalbibliothek, no. OH 65; 185 y., 21 sat., nesih.

4. Telif:

(1) İstanbul, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, no. 234; 538 y., 23 sat., nesih. (2) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. 6028; 417 y., 23 sat., nesih.

5. Telif:

Dr. Orhan Köprülü Özel Kütüphanesi, 93 y., 25 sat., divanı kırmısı.

6. *Telif:*

(1) Ankara, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, no. Y517; 370 y., 23 sat., nesih. (2) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3106; 610 y., 21 sat., sülüs. (3) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdad Köşkü, no. 207; 405 y., 16-29 sat., 1a-394a talik, 394b-405b nesih. (4) Konya, Mevlana Müzesi Kütüphanesi, no. 3086; 400 y., 25 sat., nesih. (5) Viyana, Nationalbibliothek, no. Mxt. 199; 100 y., 17 sat., divani.

Edisyonlar: (1) Nezihi Aykut, *Hasan Bey-zâde Târîhi*. Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1980) [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kütüphanesi, tezler no. 3277]. (2) Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi (Tahvil – Kaynak Tenkidi, Metin, Metin ve İndeks)*, haz. Ş. Nezihi Aykut (Ankara, 2004).

İkincil kaynaklar: Gabriel Piterberg. *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play* (Berkeley, 2003) [*Osmanlı Trajedisi: Tarih Yazımının Tarihle Oyunu* (İstanbul, 2005)].

② *Uşûlü'l-ḥikem fî niẓāmi'l-'âlem:*

Yazmalar: (1) İstanbul, Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), Belediye Yazmaları O-49; 23 y., talik. (2) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6944; 20 y., nesih.

③ *Mecmû'ca*

Yazmalar: (1) Cavid Baysun'un özel kütüphanesindeydi. Bugün nerede olduğu bilinmiyor.

İkincil kaynaklar: M. Cavid Baysun, "Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa," *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1951-53), 321 vd. M. Cavid Baysun, "Reîsü'l-küttâb Küçük Hasan Bey," *Tarih Dergisi*, 2/3-4 (1952), 97 vd.

Kaynaklar: Hışālî, *Maṭâli'ü'n-naṭâ'ir*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul, no. 4252; 129b, 283b; no. 4253; 195b, 300a. Şâfi Muşafâ Efendi, *Zübdetü't-tevârîḥ*, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, İstanbul, no. 2429; 2a-b. *Topçular Kâtibi* 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi *Tarihi*, yay. Ziya Yılmaz (Ankara, 2003). 'Aṭâ'î *Ḥadâ'iqu'l-ḥaqâ'iq fî tekmileti's-şaqâ'iq* (İstanbul, 1268/1851), 655-657. Aḥmed Resmî Efendi, *Sefînetü'r-rü'esâ* (İstanbul, 1269/1852), 21. Na'îmâ, *Ta'riḥ*, c. 2 (İstanbul, 1281/1865), 132, 176-185. Peçüylü İbrâhîm, *Ta'riḥ*, c. 2 (İstanbul, 1283/1867), 403. Kâtib Çelebî, *Fezleke*, 2 c. (İstanbul, 1286-87/1870-71), 364, 399-400. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Mü'ellifleri*, c. 3 (İstanbul, 1342/1924), 46. J.H. Mordtmann (V.L. Menage), "Hasan Bey-zâde, Aḥmed," *Encyclopedia of Islam*, vol. 3 (1971), 248-249. M. Cavid Baysun, "Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa," *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1951-53), 322. M. Cavid Baysun, "Reîsü'l-küttâb Küçük Hasan Bey," *Tarih Dergisi*, 2/3-4 (1952), 97 vd. O. F. Köprülü, "Hasan Bey-zâde," *İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1 (1950), 334. Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, yay. Mehmet İpşirli (İstanbul, 1989),

821. Feridun M. Emecen, “‘Ali’nin ‘Ayn’ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları,” *Tarih Dergisi*, 35 (1994), 144.

¹ Hışâlî, *Ma‘âli’ü’n-na‘zâ’ir*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul, no. 4252, 129b, 283b; no. 4253, 195b, 300a.

² M. Cavid Baysun, “Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa,” *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1951-53), 324; O. F. Köprülü, “Hasan Bey-zâde,” *İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1 (1950), 334.

³ Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, yay. Ş. Nezihi Aykut, c. 3 (Ankara, 2004), 504-520.

⁴ Hasan Beyzâde, *Ta’rîh*, c. 3, 575-594.

⁵ *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, yay. Ziya Yılmaz, c. 1 (Ankara, 2003), 237.

⁶ *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, c. 1, 259.

⁷ Joseph von Hammer, *Devlet-i ‘Osmâniyye Ta’rîhi*, çev. Mehmed ‘Aṭâ, c. 7 (İstanbul, 1332/1914), 240.

⁸ *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, c. 1, 398.

⁹ Hasan Beyzâde, *Ta’rîh*, c. 3, 823-826.

¹⁰ Feridun M. Emecen, “‘Ali’nin ‘Ayn’ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları,” *Tarih Dergisi*, 35 (1994), 140, 144.

¹¹ Hasan Beyzâde, *Ta’rîh*, c. 3, 864.

¹² Hasan Beyzâde, *Ta’rîh*, c. 3, 880.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, no. 78, 782/2039.

¹⁴ Kâtib Çelebî, *Fezleke*, c. 1 (İstanbul, 1286/1870-71), 364; Na‘imâ, *Ta’rîh*, c. 2 (İstanbul, 1281/1865), 132.

¹⁵ M. Cavid Baysun, “Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa,” 333.

¹⁶ Baysun, a.g.m., 333.

¹⁷ Baysun, a.g.m., 333-337.

¹⁸ Baysun, a.g.m., 332.

¹⁹ *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, c. 2, 693.

²⁰ Hasan Beyzâde, *Uşûlü’l-ḥikem fî ni‘zâmi’l-‘âlem*, Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), İstanbul, no. 0-49, 20a.

²¹ Kâtib Çelebî, *Fezleke*, c. 2 (İstanbul, 1287/1870-71), 2; Na‘imâ, *Ta’rîh*, c. 2, 202.

²² Peçüylü İbrâhîm, *Ta’rîh*, c. 2 (İstanbul, 1283/1867), 403.

²³ Hasan Beyzâde, *Ta’rîh*, c. 3, 989.

²⁴ Hasan Beyzâde, *Ta’rîh*, c. 3, 1073.

²⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, c. 1 (İstanbul, 1971), 285; Ahmed Resmî Efendi, *Sefînetü’r-rü’esâ* (İstanbul, 1269/1852), 21.

²⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *‘Osmânlı Mü’ellifleri*, c. 3 (İstanbul, 1342/1924), 46.

Ş. Nezihi AYKUT

Ekim 2005